

סרטיפיקטים לאושוויץ

יהושע ביכלר

מבוא

בחודשי האביב 1944 הצליחו יעקב (בניטו) רוזנברג ומשה וייס, פעילי המחתרת החלוצית בסלובקיה, לעלות דרך הונגריה לארץ-ישראל. לאחר שהות קצרה בקיבוץ העוגן מסרו שני העולים החדשים דוח מפורט למוסדות היישוב והקיבוץ הארצי על מצב היהודים בסלובקיה ובארצות אחרות. הדוח כלל גם מידע על תהליכי הגירוש והידיעות שהצטברו בסלובקיה על מחנות ההשמדה. באותה הזדמנות מסר רוזנברג לפקידי הסוכנות היהודית רשימה שהביא עמו ובה 51 שמות, בעיקר של אסירי מחנות אושוויץ-בירקנאו, נוסף על שמותיהם של כמה אסירי מיידאנק וטרזיינשטט. הבקשה שהעלה לפני פקידי הסוכנות היהודית הייתה יוצאת דופן – להנפיק בדחיפות סרטיפיקטים (רישיונות עלייה) בעיקר לאסירי מחנות אושוויץ שנכללים ברשימה.¹ הרשימה שהגיש רוזנברג למחלקת העלייה של הסוכנות היהודית כללה פרטים אישיים מפורטים (שמות, מספר אסיר, בלוק מגורים וכו') והורכבה על-פי הכתובות שרשמו המגורשים על המכתבים ששלחו מן המחנות לסלובקיה החל בסוף אוגוסט 1942. עוד לפני כן שימשו הכתובות למשלוחי החבילות שנשלחו מפורטוגל ומארצות אחרות לאסירי אושוויץ-בירקנאו ולאסירי מחנות אחרים.² משהתברר לפעילי תנועות הנוער שהרישיונות שנשלחו לפני כן למקומות שונים, כגון ברגן-בלזן, היו אפקטיוויים במידה רבה, האמינו שהתעודות יוכלו לשמש אמצעי הצלה גם לאסירי אושוויץ.³

המידע שהצטבר במשך הזמן על טיבם של המחנות ומצבם הקשה של המגורשים מסלובקיה שעדיין היו בחיים היה המניע העיקרי לפעילותם של חברי המחתרת החלוצית. אבל פעמה בהם גם תחושה של שליחות שעליהם לסייע בכל דרך אפשרית לחבריהם שנתרו בארצות המצוקה לאחר שהם עצמם הצליחו להימלט משם. בראש דאגתם עמדו בעיקר אסירי אושוויץ-בירקנאו, שכן ידעו שמצבם חמור מאוד. הם גם ידעו שהרשימה

¹ יעקב רוזנברג נחת בחיפה ב-5 במרס 1944. ראה עדות של יעקב רוזן (רוזנברג), ספטמבר 1994, וכן אישור של מוסדות ההגירה בחיפה, העתק בארכיון מורשת (א"מ), D.1. 6301. יוסף באומר, מפעילי השומר הצעיר בסלובקיה, עלה גם הוא באותה עת לארץ-ישראל ומסר לסוכנות היהודית בירושלים רשימה משלו של אסירי אושוויץ כדי להנפיק להם סרטיפיקטים. ראה מכתב של יוסף באומר מ-14 באפריל 1944, ארכיון השומר הצעיר, גבעת חביבה 5.33.1.

² ראה רשימות של מגורשי סלובקיה למחנות בפולין שנשלחו מברטיסלובה לשווייץ ולקושטא, א"מ, D.1.1187/1-50.

³ ראה מכתבים של יהודים, אזרחים של מדינות ניטרליות ומדינות המערב, שהיו כלואים במחנות המעצר, א"מ, D.1. 1179, D.1. 1182.

שהוגשה לפקידי הסוכנות כללה את השרידים אחרונים מקרב אלפי היהודים שגורשו ב-1942 מסלובקיה למחנות ההשמדה.⁴

רוזנברג וייס האמינו שהפנייה הישירה והבלתי אמצעית ותיאור המצוקה הנוראה שבה היו שרויים המגורשים תזכה לתשומת לב ראויה בקרב מקבלי ההחלטות ותחיש את התהליכים של הנפקת הסרטיפיקטים. מן העדויות עולה שפעילי תנועות הנוער התרשמו שמנהיגי היישוב אינם מודעים דיים לגודל האסון שפקד את העם היהודי, וגם לא לחשיבותם של רישיונות העלייה בתור אמצעי הצלה אפקטיווי. משום כך לא טיפלו, לדעתם, בהנפקת הרישיונות ביעילות יתרה ובנמרצות, והנהגת היישוב לא עשתה את כל הדרוש כדי להשיג יותר סרטיפיקטים. הדעת נותנת ששני העולים החדשים לא היו ערים לקשיים שהערימו שלטונות בריטניה בעניין העלייה בכלל והעלייה מארצות האויב בפרט, והדבר גם לא עמד בראש דאגתם.

אלא שמחנה אושוויץ וטיבו העסיקו באותו הזמן גם את הנהגת היישוב בארץ-ישראל. נראה שהפנייה הנרגשת ויוצאת הדופן של שני הפעילים מסלובקיה והגשת רשימה מפורטת השאירו את רישומם זכו לתשומת לב רבה. דעת הקהל והלחץ הציבורי באותם הימים השפיעו כנראה גם הם על זירוז הליכי הטיפול בהנפקת רישיונות העלייה, בעיקר ליהודים שבארצות המצוקה באירופה.⁵

מאז סוף אביב 1944 החל להסתמן מפנה בעמדתה של הנהגת היישוב בעניין ההצלה. בקשתם של רוזנברג וייס להנפיק סרטיפיקטים לאסירי אושוויץ השתלבה בפעולות הצלה אחרות: הניסיונות להפסיק את הטרנספורטים מהונגריה, תכנית הצלת הילדים, חילופי אזרחים, "תכנית אירופה" ועוד. באותם הימים כבר ידעה הנהגת היישוב את העובדות לאשורן והגיעה למסקנה, שאם לא יוגברו פעולות ההצלה יעמדו יהודי אירופה לפני סכנת השמדה.⁶ ביוני 1944 החלו להתבהר טיבו של מחנה אושוויץ ותכליתו, לאחר שהמידע שמסרו אלפרד וצלר וולטר רוזנברג (רודולף ורבה), שני היהודים שהצליחו להימלט מאושוויץ ולחזור לסלובקיה, הגיע לראשי הארגונים היהודים בארץ-ישראל ולמנהיגי העולם החופשי.⁷

ב-27 באוגוסט 1944 בישר רוזנברג במכתבו לנתן שוואלב ולהייני בורנשטיין שישוב בשווייץ: "[...] את הידיעה המשמחת [...] שמחלקת העלייה של הסוכנות היהודית הגישה

⁴ בעניין המידע שדלף ממחנה אושוויץ לסלובקיה, ראה מכתבים של יעקב רוזנברג ומשה דאכס (Dachs) מסלובקיה לשווייץ, א"מ, D.1. 1124/4, D.1. 592.

⁵ ראה לדוגמה טוביה פרילינג, **חץ בערפל, בן-גוריון, הנהגת היישוב וניסיונות הצלה בשואה**, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 1998, עמ' 763 ואילך; דליה עופר, "עוינות, אדישות או שיתוף פעולה: בעלות-ברית ופעולות ההצלה של היישוב", **משואה** כ"ג (1995), עמ' 140-158; דינה פורת, **הנהגה במלכוד: היישוב נוכח השואה 1942-1945**, עם עובד, תל אביב 1986.

⁶ פרילינג, **חץ בערפל**, עמ' 358 ואילך.
⁷ "דוח אושוויץ" היה בידי אנשי הסוכנות היהודית כבר במחצית יוני 1944, פרילינג, **חץ בערפל**, עמ' 765; ראה גם, מרטין גילברט, **אשוויץ ובעלות הברית**, עם עובד, תל אביב 1988, עמ' 212.

לממשלת המנדט בקשה להנפיק רישיונות עלייה לחברינו בבירקנאו שליד נוי-ברון (Neuberum) ובטרזיינשטט, הרשומים להלן:

[...]”⁸.

ברשימה המופיעה במכתבו של רוזנברג רשומים 20 שמות (16 צעירות וארבעה צעירים), מאסירי אושוויץ-בירקנאו, בציון מספר הסרטיפיקט שהונפק בעבורם ופרטיהם האישיים. רוזנברג הוסיף שהוא הגיש למחלקת העלייה רשימה נוספת של 21 חברים מאסירי בירקנאו (14) וטרזיינשטט (7), והוא מצפה שבימים הקרובים ינפיקו הרשויות את הרישיונות גם לקבוצה הזאת. גם ברשימה הזאת צוין מספר בלוק המגורים של רוב אסירי אושוויץ ומספרם האישי של כמה מהם. רוזנברג הדגיש שמקבלי רישיונות העלייה אמורים להיכלל בין המועמדים לחילופי אזרחים וביקש ליצור בדחיפות קשר עם המשרד הראשי של הצלב האדום הבין-לאומי בז'נבה כדי להחיש את ההליכים.⁹

התושייה שגילו שני העולים החדשים מסלובקיה הולידה ניסיון הצלה יוצא דופן – שליחת אישורים על רישיונות עלייה לאסירים במחנה אושוויץ-בירקנאו. למרבה התמיהה לא מוזכרת הפרשייה הזאת כלל במחקר על נושא העזרה וההצלה בימי המלחמה. שליחת הסרטיפיקטים לאושוויץ נותרה עד היום פרשה עמומה ונשכחת גם בקרב האנשים שהיו מעורבים בה ישירות.

בארכיונים השונים שיש בהם תיעוד רב בנושא העלייה בתקופת מלחמת העולם השנייה וגם תעודות בעניין משלוח אישורים על רישיונות עלייה לטרזיינשטט, לברגן-בלזן ולמקומות אחרים, לא נתגלו שום מסמכים או ראיות אחרות בדבר הנפקתם ושליחתם של רישיונות עלייה לאסירי מחנות אושוויץ-בירקנאו. התעודות הרלוונטיות שעומדות לרשותנו התגלו לרוב באקראי ובאוספים פרטיים.

גם האישים שהיו מעורבים בפרשה ועדיין עמנו (נתן שוואלב, הייני בורנשטיין, יוסף באומר ויעקב רונן-רוזנברג) לא יכלו להוסיף מידע מסודר ומפורט בעניין הזה. כמה מהם אינם זוכרים כלל את הפרשה. אחדים נזכרו בה במעומעם, רק לאחר שהועלו לפניהם הפרטים והוצגו להם המסמכים, ובכללם מכתבים החתומים בידיהם.¹⁰ הניצולים מן הרשימות, אסירי אושוויץ לשעבר, תרמו תרומה חשובה לשחזור הפרשה.

התגבשותו של הרעיון לשלוח סרטיפיקטים לאושוויץ

⁸יעקב רוזנברג אל נתן שוואלב והייני בורנשטיין, 27 באוגוסט 1944, א"מ, C.38.7/2.

⁹ש.מ.

¹⁰בין השאר נבדקו ארכיון ד"ר חיים פוזנר בארכיון יד ושם (איו"ש) P-12, הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ) חטיבה 17. מקרב האישים שהיו מעורבים בפרשה נשאלו בנדון נתן שוואלב, הייני בורנשטיין, יעקב רונן (רוזנברג), רפי בן-שלום (פרידל) ויוסף באומר.

ב- 20 באוקטובר 1941 התקיימה בברלין "פגישת עבודה" בהשתתפות היינריך הימלר וראשי המדינה הסלובקית: הנשיא יוזף טיסו (Jozef Tiso), ראש הממשלה וויטק טוקה (Vojtech Tuka) ושר הפנים אלכסנדר מאך (Mach), ובה דנו ב"פתרון" השאלה היהודית בסלובקיה. הימלר הציע למנהיגי סלובקיה להעביר "אליו" את היהודים כדי ליישב אותם במזרח. ביומנו של הימלר נרשם שהסלובקים התייחסו להצעתו בחיוב.¹¹

ואכן סלובקיה הייתה בין המדינות הגרות הראשונות שיהודיה גורשו למחנות ההשמדה. בין סוף מרס לסוף אוקטובר 1942 גורשו מסלובקיה קרוב ל- 59,000 יהודים. 18 טרנספורטים שולחו למחנה ההשמדה אושוויץ ו- 39 למחנות ולגטאות במחוז לובלין.¹²

מיד לאחר שיצאו הטרנספורטים הראשונים מסלובקיה החלו היהודים להתחקות אחרי המגורשים כדי לגלות לאן שולחו ולהושיט להם עזרה. המאמצים האלה נעשו הן במישור המקומי, בידי עובדי היודנרט, "מרכז היהודים" (Ústredňa Židov), ובעיקר בידי חוג הפעילים שממנו התגבשה אחר-כך "קבוצת העבודה". ואכן, עוד הגירושים בעיצומם כבר ידעו מנהיגים יהודים וחוגים אחרים מבין יהודי סלובקיה מהם היעדים שנשלחו אליהם רוב הטרנספורטים, ובכללם מחנות אושוויץ-בירקנאו, לובלין וסוביבור. לאחר שנודעו יעדי הגירוש כתב הרב אבא (ארמין) פרידר ביומנו: "[...] הדאגה לשלום המגורשים והחרדה לגורלם מעסיקים אותנו מאוד. [...]"¹³ הדעת נותנת שעל-אף החששות עדיין לא נתבהר ליהודי סלובקיה באותה עת (ראשית קיץ 1942) טיבם האמיתי של המחנות שנזכרו לעיל.

את המידע על יעדי הגירוש סיפקו בעיקר עובדי רכבת סלובקים שליוו את הטרנספורטים עד התחנה הסופית ודאגו להחזרתם של קרונות הרכבת לסלובקיה. ידיעות נוספות, שאישרו למעשה את מה שמסרו עובדי הרכבת, באו מפקידי מינהל הרכבות הסלובקי, שעסקו בתכנון לוח הזמנים של יציאת רכבות הגירוש. היו גם מקרים שהמגורשים עצמם רשמו בגיר או בכלי כתיבה אחרים על קירות הקרונות שהוחזרו לסלובקיה את שם המקום שהובאו אליו. במקרים אחרים שיגרו מגורשים גליונות דואר מתחנות ביניים ובהן רמזים על כיוון הנסיעה ותלאות הדרך. לאחר שהגיעו אל מקומות הגירוש ניסו המגורשים להעביר לסלובקיה מסרים וידיעות על גורלם, ולפעמים גם הצליחו.¹⁴

הרב מיכאל דוב וייסמנדל, מראשי "קבוצת העבודה", טען שהקשר עם המגורשים החל לפעול מאמצע ימי ספירת העומר תש"ב, היינו בסוף אפריל או בראשית מאי 1942. במשך

¹¹ Peter Witte et al., eds., *Der Dienstkalender Heinrich Himmlers 1941/42*, (Hamburg: Christians 1999), p. 241

¹² השווה לוח גירושי 1942 (סלובקיה), א"מ, 5705.D.1.

¹³ ראה עמנואל א' פרידר, **להציל נפשם**, יד ושם, ירושלים 1986, עמ' 93.

¹⁴ בסוגיה הזאת ראה גילה פטרן, **האם מאבק על הישרדות**, מורשת, תל אביב 1992, עמ' 197 ועוד עדות של ע' גרין, א"מ, 1573.A.

חודש יוני 1942 הצטבר בידי ההנהגה היהודית ובידי אנשים פרטיים מידע ראשוני ממגורשי סלובקיה שכלל אותות של מצוקה נוראה וקריאות נואשות לעזרה.¹⁵

המידע מן המגורשים הועבר אפוא לסלובקיה בשלושה ערוצים עיקריים:

1. מכתבים אישיים כמצוין לעיל.
2. ידיעות שמסרו יהודי פולין שנמלטו עם תחילת "מבצע ריינהרד" מן הגטאות והצליחו להגיע לסלובקיה.
3. דוחות וידיעות שמסרו היהודים שהצליחו להימלט ממחנות ומגטאות ולחזור לסלובקיה.

גזרת הגירושים והמידע שהגיע ממקומות הגירוש הולידו התארגנויות חדשות, על-פי רוב לא חוקיות, במטרה לחפש דרכי תגובה אפקטיביות על המצב החדש. עוד הטרנספורטים מסלובקיה נמשכים, החלה לפעול תנועת שליחים דו-כיוונית בין סלובקיה ובין המגורשים שרוכזו במקומות שונים במחוז לובלין. השליחים שנשלחו מסלובקיה הצליחו לחדור לכמה גטאות ומסרו למגורשים כסף ודברי ערך והחזירו לסלובקיה מכתבים שכתבו המגורשים. כעבור זמן מה הגיעו לסלובקיה שליחים מטעם המגורשים שהביאו עמם מכתבים והחזירו כסף וחפצי ערך. בעקבות המידע שזרם לסלובקיה ממקומות הגירוש שבמחוז לובלין, התארגנה פעילות ענפה של הגשת עזרה למגורשים שנמשכה כל עוד נותרו הללו במקומותיהם.¹⁶

מקור המידע החשוב על טיבם של הגירושים וגורל המגורשים היו היהודים שהצליחו להימלט ב- 1942 ממחנות ומגטאות ולשוב לסלובקיה. כבר בסוף מאי 1942 נמלט ממחנה מיידאנק צעיר בשם דיוניס (דני) לנארד (Dionys Lenard), ולאחר ששב לסלובקיה חיבר דוח מפורט בן 36 עמודים על הגלייתו ועל מצוקתם הנוראה של מגורשי סלובקיה במחנה. בחודשי קיץ 1942 נמלטו כמה יהודים סלובקים מגטאות לוקוב (Łuków) ולוברטוב (Lubartów), ובספטמבר ובאוקטובר 1942 ברחו כמה יהודים סלובקים גם מגטו אופולה-לובלסקי (Opole-Lubelski) והצליחו להגיע לסלובקיה. גם הם מסרו עדויות מפורטות שכללו, חוץ מן המידע על גורל המגורשים מסלובקיה, גם ידיעות על הרצח השיטתי של יהודי פולין ויהודי ארצות אחרות. ידוע שבמרצת 1942 ניסו כמה מיהודי סלובקיה להימלט גם ממחנות אושוויץ-בירקנאו, אבל כל הניסיונות האלה נכשלו והסתיימו בצורה טרגית.¹⁷

למרות כל המאמצים לא הצליחו פעילי ההצלה ואנשי "קבוצת העבודה" ליצור קשר עם המגורשים במחנה אושוויץ-בירקנאו. גיזי פליישמן, שעמדה בראש פעולות ההצלה

¹⁵ פטרן, **האם מאבק**, עמ' 207-208, וגם מיכאל דוב ווייסמאנדל, **מן המצר**, אמונה, ניו יורק 1960, עמ' ע"ב, הערה י"ט.

¹⁶ פטרן, **האם מאבק**, עמ' 197 ואילך; פרידר, **להציל נפשם**, עמ' 89 ואילך; דוח של דיוניס לנארד, א"מ, 1564. A.

¹⁷ ראה דוח של דיוניס לנארד, א"מ, שם. ראה גם עדות של אלכסנדר ביליג שנמלט מגטו אופולה, א"מ, A. 1453; פטרן, **האם מאבק**, עמ' 152 ואילך.

בסלובקיה, כתבה לשווייץ שהשליחים שלהם הצליחו לחדור לכל המקומות שנמצאים בהם יהודי סלובקיה, חוץ ממקום אחד – אושוויץ-בירקנאו. היא ציינה בדאגה רבה שהמחנה הוא בלתי חדיר ועובדה הזאת עוררה בהם חששות כבדים. "[...] אבל אנחנו לא מתייאשים ובוחנים מחדש את כל האפשרויות כדי להגיע גם למחנה הזה".¹⁸ הידיעות הראשונות על מחנה אושוויץ-בירקנאו שנקלטו בסלובקיה מקורן במכתבים שכתבו האסירים בסוף אוגוסט ובתחילת ספטמבר 1942 ונשלחו בדואר או הוברחו משם בדרכים שונות. המכתבים האלה כללו רמזים ברורים על טיבו של המחנה וגורלם של המגורשים והגבירו עוד את החששות. גיזי פליישמן מציינת, ש"הידיעות שהתקבלו מבירקנאו הן חמורות עד כדי כך [...] שכמעט איני מאמינה שנראה אי-פעם מישהו מחברינו".¹⁹

יהודי סלובקיה שימשו אפוא מקור מידע חשוב על רצח היהודים שגורשו לפולין הכבושה ויזמו פעולות עזרה והצלה נרחבות. הודות לקשרים שקיימו בעיקר אנשי "קבוצת העבודה" ופעילי תנועות הנוער הציוניות עם הארגונים היהודיים והארץ-ישראליים בשווייץ ואחר-כך גם בקושטא, נמסר המידע שנצבר בסלובקיה לארצות החופשיות ולארץ-ישראל.

החל מספטמבר 1942, זמן קצר לאחר שאותרו ראשוני היהודים מסלובקיה בגטאות ובמחנות השונים בפולין, נשלחו למשלחות הארץ-ישראליות בשווייץ ובקושטא רשימות שכללו שמות, פרטים אישיים ומקום הימצאם של המגורשים. שולחי הרשימות ביקשו מן המוסדות היהודיים בשווייץ לעזור למגורשים על-ידי משלוחי חבילות מזון או לסייע להם בדרכים אחרות. גיזי פליישמן מסרה לד"ר אברהם זילברשיין, נציג הקונגרס היהודי העולמי שישב בשווייץ, שבמשך הזמן אותרו למעלה מ- 2,200 כתובות של יהודים שגורשו מסלובקיה לפולין.²⁰

באותו הזמן הרכיבו גם פעילי תנועות הנוער רשימות משלהם שכללו את חברי התנועות שאותרו מבין המגורשים. גם הם מסרו את הרשימות לשליחים בשווייץ ובקושטא וביקשו להגיש עזרה לחבריהם. ואכן, זמן מה לאחר קבלת הרשימות הוחל במשלוחי החבילות למגורשי סלובקיה בפולין. הייני בורנשטיין, מפעילי השומר הצעיר בשווייץ, הודיע לחברים בברטיסלווה, שנשלחו חבילות מזון גם לנערות סלובקיות באושוויץ. כעבור זמן מה התקבלו אישורים שהחבילות התקבלו.²¹

בין יהודי סלובקיה שניסו למסור מידע ברור על טיבו האמיתי של מחנה אושוויץ-בירקנאו היה גם יעקב רוזנברג מברטיסלווה, ששלח לשווייץ בקיץ 1943 לאמור: "[...] שם [בבירקנאו] אין חולים וחלשים. כל אחד שאינו יכול לעבוד מהממים בגאז ואחרי כן שורפים אותם. הנורא

¹⁸ גיזי פליישמן אל נתן שוואלב, 29 בספטמבר 1942, א"מ, D.1. 626.

¹⁹ ראה ווייסמאנדל, מן המצר, נספח 23; העתקים של המכתבים ששלחו אסירי אושוויץ לסלובקיה, איו"ש, M-20/93 וגם M-5/106.

²⁰ איו"ש, M-20/93, וגם א"מ, D.1. 626-3.

²¹ ראה "כתובות של חברי השומר הצעיר בגירוש", א"מ, D.1. 1187; באשר לאישורים על קבלת החבילות מנערות באושוויץ, ראה קובץ מכתבים משנת 1943, א"מ, D.1. 1163/2 וגם D.1. 1117/6.

ביותר בדבר הוא שבגופים המתים משתמשים ליצירת כל מיני כימיקלים". רוזנברג הדגיש שמן המכתבים שהגיעו לאחרונה (בקיץ 1943) מאושוויץ-בירקנאו לסלובקיה משתמע, שרוב חברי התנועה כבר אינם בחיים ולא נותרו שם אלא שרידים מעטים של חברים וחברות. גם במכתבים שהוברחו מאושוויץ היו רמזים ברורים שרוב יהודי סלובקיה שגורשו ב-1942 נרצחו. פעיל ציוני אחר, משה דאכס (Dachs), כתב גם הוא ב-7 באפריל 1943 לז'נווה בעניין אושוויץ-בירקנאו: "[...] כל זמן שהם [האסירים] מסוגלים לעבוד יש להם זכות קיום, אבל כשכוחותיהם אוזלים או שהם לא מסוגלים לעבוד מפני שהם חולים, הם חדלים להתקיים."²²

עם הצטברות המידע על הרצח השיטתי של המגורשים ומצבם הנואש של השרידים המעטים שעדיין נותרו במחנות, עמדו פעילי העזרה וההצלה בסלובקיה לפני שאלה נוקבת: מה ניתן לעשות כדי להצילם? העניין הזה הטריד מאוד את הפעילים והם היו נחושים בדעתם לחפש דרכים לא שגרתיות כדי לעזור למגורשים. במשך הזמן הועלו בהקשר הזה כמה רעיונות ונבדקו כמה אפשרויות. פעילי תנועות הנוער ואנשי "קבוצת העבודה" ידעו ששלטונות סלובקיה מתחשבים בדרכונים ובמסמכים אחרים המעידים על נתינות זרה, והיהודים שהחזיקו בתעודות כאלה ניצלו מן הגירוש. וכך, עוד הגירושים בעיצומם ביקשו פעילי תנועות הנוער מאנשי המשלחות בשווייץ לשלוח להם דרכונים ומסמכים אחרים של ארצות ניטרליות. בספטמבר 1943 כתב יעקב רוזנברג להייני בורנשטיין והביע אכזבה ותרעומת: "אני מצטער מאוד שלא השגתם בשבילנו אף 'פאראדרכיה' אחת [דרכון או אישור הגירה לפאראגואי], כי אפשר לחיות כאן בתור אזרח זר וזה נותן לנו אפשרות רבה לחיות כאן עד סוף המלחמה."²³

משהתברר שגם רישיונות עלייה יכולים לשמש אמצעי הצלה בעת הגירוש שלחו פעילי התנועות בסלובקיה פנייה דחופה בעניין הזה לנתן שוואלב ולהייני בורנשטיין, וצירפו למכתב רשימות של חברי תנועות נוער כדי להנפיק להם סרטיפיקטים. חברי תנועות נוער האמינו שאישור בכתב על הכללתם ברשימת המועמדים לעלייה יביא לדחיית שילוחם למחנות ריכוז והשמדה.

עם הזמן נודע לפעילי ההצלה בסלובקיה שגם הגרמנים התחשבו לפעמים במי שנשאו תעודות המאשרות שהם נתינים של ארצות מסוימות או רישיונות עלייה לארץ-ישראל. בהקשר הזה כתב משה דאכס ב-5 במאי 1943 מברטיסלווה לשווייץ: "אתמול קיבלנו ידיעה ממדינת צבייה [פולין] שאם יש לאיזה איש נתינות הונגרית או איזו נתינות אחרת [...] אז אנשים והנשים אינם מוכרחים לגור בגטו. תחשבו על זה, אם יש לכם היכולת לעזור באופן

²² יעקב רוזנברג אל נתן שוואלב וְהייני בורנשטיין, 27 באוגוסט 1943, א"מ, D.1. 1124/3; משה דאכס אל נתן שוואלב, 7 באפריל 1943, א"מ, D.1. 592.
²³ יעקב רוזנברג אל הייני בורנשטיין, 27 בספטמבר 1943, א"מ, D.1. 1124/3.

זה, על-ידי ניירות תעשו כך".²⁴ פעילי העזרה וההצלה הבינו שהדבר אמור לשמש אפיק נוסף להצלה וייתכן שניתן לנסות אותו גם באשר ליהודים שגורשו למחנות.

על סמך המידע שמסרו הפליטים מפולין החלו הפעילים בסלובקיה ובני משפחות המגורשים לבדוק גם את האפשרות לעזור לאסירי אושוויץ על-ידי הנפקת דרכון של אחת מן הארצות הגרורות או הניטרליות, או על-ידי השגת תעודות המעידות על נתינות זרה. ב-1943, למשל, "הונפקו" תעודות אזרחות הונגריות לכמה צעירות סלובקיות, אסירות במחנה אושוויץ-בירקנאו, ועקב כך פנו שלטונות הונגריה לגרמנים בבקשה להעביר לידיהם את היהודיות. התכתבות ממושכת התנהלה בעניין הזה בין משרדי החוץ של גרמניה והונגריה עד שהתקבלה חוות דעת סופית של הגסטפו, לאמור: "הדבר אינו ניתן לביצוע עקב שיקולים ביטחוניים".²⁵

מן העדויות לא ניתן לקבוע בוודאות מתי הועלה לראשונה הרעיון לנסות ולהציל את אסירי אושוויץ על-ידי הנפקת סרטיפיקטים וגם לא ברור מי הגה את הרעיון. מאחר שהעניין הזה לא נזכר בהתכתבות הענפה שניהלו אנשי "קבוצת העבודה" באותן שנים עם ארגונים יהודיים וארץ-ישראלים, הדעת נותנת שהיו אלה פעילי תנועות נוער בסלובקיה שהעלו את הרעיון לראשונה. נראה שהרעיון החל להתגבש לאחר שהפליטים שנמלטו מפולין לסלובקיה מסרו שיהודים נתיני ארצות מסוימות, לרבות מחזיקי סרטיפיקטים ואישורים על מתן רישיונות העלייה, שולחו למחנות מיוחדים והם מיועדים לחילוף עם אזרחים גרמנים שבידי הבריטים. הד"ר חיים פוזנר, סגן המנהל של המשרד הארץ-ישראלי בז'נווה, שפעל רבות בנושא הזה טען שראה את האפשרויות הטמונות בעצם הוצאת מסמכים רשמיים ורשמיים למראית עין ושיגורם לארצות כיבוש לשם הצלה או דחיית הגירוש. לדבריו עלה בידו להציל בדרך זו יהודים רבים, בעיקר מהולנד ובלגיה.²⁶ פעילי תנועות הנוער בסלובקיה סברו שאם עלה הדבר יפה לגבי קבוצת יהודים אחת, חייבים לנסות את השיטה גם באשר לאסירי מחנות אושוויץ-בירקנאו ומחנות אחרים.

ראוי לציין שבארכיון האישי של הד"ר פוזנר נמצא אמנם חומר רב על שליחת אישורים ורישיונות עלייה לאסירי טרזיינשטט וברגן-בלזן, אך אין בו רמז כלשהו בדבר הנפקת סרטיפיקטים או אישורים לאסירי אושוויץ.²⁷

²⁴ משה דאכס אל נתן שוואלב, 3 במאי 1943, א"מ, D.1. 626/2. ראה גם מכתב מאת ג' פלדי (Foeldi), אל מנחם בדר בקושטא, 31 במרס 1943, א"מ, D.1. 592/8. הרשימות של חברי השומר הצעיר שנשלחו לסלובקיה, א"מ, D.1. 1187/1-50.

²⁵ ראה מכתב אל משרד החוץ הגרמני מ-24 באפריל 1944 בעניין שחרורה של היהודיה הלנה ברודי, צילום אצל Lore Shelley, *Secretaries of Death*, (New York: Shengold Publishers 1986), p. 194. ראה גם Aurelia Pollak, *Three Years of Deportation*, (Herzliya: Doco-Story 1999), p. 150.

²⁶ רות זרזי, "הצלת יהודים מהולנד באמצעות אישורי סרטיפיקטים", *ילקוט מורשת* כ"ג (אפריל 1977), עמ' 136 – 162.

²⁷ בעניין משלוח אישורי סרטיפיקטים לברגן-בלזן ולטרזיינשטט ראה איו"ש, 22, 34, P-12/15 וגם JM-2987-2.

יוסף באומר הוא היחיד מבין אלה שהיו מעורבים בפרשה שזוכר כמה פרטים. הרעיון לשלוח סרטיפיקטים לאושוויץ עלה, לדבריו, אחרי שנתקבלו מכתבים ממגורשי סלובקיה ואחרי שהתבררה המשמעות האמיתית של המחנה. לנוכח המידע שמסרו הפליטים מפולין, "החברים הניחו שהתעודות הארץ-ישראליות יתנו בטחון כלשהו ויוכלו לעזור להם לזמן מה וייתכן שגם הם יכללו בין המועמדים לחילוף".²⁸ לפיכך הוחלט לשלוח לשווייץ ולקושטא רשימות מעודכנות של יהודי סלובקיה שגורשו לאושוויץ, מיידאנק ומקומות אחרים ולבקש להנפיק בעבורם רישיונות עלייה. רשימות כאלה נשלחו מברטיסלובה החל מתחילת קיץ 1943 ובמשך המחצית הראשונה של 1944. ואמנם, התגובה לא איחרה לבוא. בראשית אוגוסט 1943 כתב היינץ בורנשטיין מז'נווה לברטיסלובה: "עבור החברים בפולין מוכנים 50 סרטיפיקטים".²⁹

ממכתבו של בורנשטיין אי-אפשר לדעת בוודאות אם הסרטיפיקטים הונפקו ליהודי סלובקיה שגורשו למחנות אושוויץ ומיידאנק, או נועדו ליהודי פולין שבגטאות. הפרשה אינה נזכרת לא בעדויות ובדוחות שמסר אחרי המלחמה ולא בספרו.³⁰ העובדה שעדיין לא נמצאו עדויות בדבר הנפקת רישיונות עלייה לאסירי מחנות ההשמדה אושוויץ ומיידאנק באותה עתה (1943), מדברת בעד עצמה.

גם תגובותיהם של אנשי המשלחות הארץ-ישראליות בז'נווה ובקושטא לפניית החוזרות והנשנות מסלובקיה בעניין הנפקת סרטיפיקטים למגורשים באושוויץ אינן ברורות. עד כה התגלו רק כמה תעודות ועדויות מעטות על הפרשה ולא ניתן להגיע למסקנות ברורות. לא ניתן לקבוע, למשל, אם זכו הפניות מסלובקיה לתשומת לב מיוחדת ואם טיפלו בהן כראוי. מן החומר המועט המצוי בידינו נראה שהפניות מברטיסלובה היו לרוב חד-סטריות ונתרו ללא תגובה, אולי בגלל שהיו יוצאות דופן כל-כך ונחשבו לא רלוונטיות. אך ייתכן שהנוגעים בדבר התייחסו למתן רישיונות עלייה לאסירי אושוויץ על-פי הנוהל המקובל, כפי שטופלו עשרות בקשות דומות שנשלחו באותם ימים מארצות שונות שבתחום השליטה הגרמנית לז'נווה ולקושטא. ואף-על-פי שהדעת נותנת שבאותה עת כבר היה בידי פעילי המשלחות מידע כללי על אושוויץ-בירקנאו, נראה שעדיין לא היו מודעים לטיבו האמיתי של המחנה. הדבר נכון גם באשר להנהגת היישוב בארץ-ישראל. עובדה היא שסרטיפיקטים לאסירי אושוויץ הונפקו רק בקיץ 1944, כשנה לאחר שהבקשות הראשונות והרשימות המצורפות נשלחו למשלחות בשווייץ ובטורקיה. הדבר התבצע מתוך עקיפת נוהלי עבודה מקובלים ולאחר פנייה בלתי

²⁸ עדות של יוסף באומר נמסרה למחבר ב-25 במאי 1999. רשימות מעודכנות של מועמדים לעלייה מבין אסירי אושוויץ שגורשו מסלובקיה נשלחו לשווייץ ביוני 1943, ראה א"מ, D.1. 1187/5.

²⁹ מכתב מאת היינץ בורנשטיין אל חברי השומר הצעיר, ברטיסלובה, 1 באוגוסט 1943, א"מ, D.1. 1117/7.

³⁰ היינץ בורנשטיין, **האי שווייץ, פעולות עזרה והצלה בשנים 1939-1946**, מורשת, תל אביב 1996, עמ' 124 ואילך.

אמצעית של פעילי תנועות הנוער מסלובקיה שהגיעו לארץ-ישראל אל המוסדות המוסמכים בירושלים.

מה עלה בגורלן של הרשימות של אסירי אושוויץ שנשלחו מברטיסלובה במשך שנת 1943 אל המשלחות בז'נווה וקושטא? נראה שבאותה עת שימשו הרשימות בעיקר בתור כתובות למשלוחי החבילות. אמנם כמה אנשים ששמותיהם מופיעים ברשימות קיבלו במשך הזמן חבילות מזון, אבל חוץ מזה אין בידינו עדויות על שליחתן של רשימות של אסירי אושוויץ אל המוסדות בירושלים שטיפלו בהנפקת רישיונות העלייה. נראה שהרשימות הללו נשארו במשך כל תקופת המלחמה בשווייץ ובטורקיה ואחר כך נמסרו עם שאר הניירת של הלשכות למוסדות המוסמכים או נשמרו באוספים פרטיים.

הנפקת הסרטיפיקטים לאסירי אושוויץ

פעילי תנועות הנוער ואנשי "קבוצת העבודה" בסלובקיה באו בטרוניות אל המשלחות בקושטא ובז'נווה על הטיפול הממושך והמסורבל. ממכתבים שכתבו במשך הזמן עולה מידה רבה של תסכול על שהנפקת הסרטיפיקטים לאסירי אושוויץ לא טופלה בדחיפות מרבית. הם חששו שכשיגיעו הסרטיפיקטים ליעדם כבר לא יהיו המועמדים בין החיים.³¹

הם החלו לפעול אפוא על דעת עצמם, נוסף על הדרכים המקובלות באמצעות המשלחות בטורקיה ובשווייץ. כמה פעילים מסלובקיה שהצליחו להשיג סרטיפיקטים בתחילת 1944 לקחו עמם רשימות של מגורשים במטרה למסור אותן למחלקה העלייה של הסוכנות היהודית. בחודשי האביב 1944 מסרו פעילי השומר הצעיר בסלובקיה כמה רשימות שכללו שמות של אסירי אושוויץ וטרזיינשטט ומחנות אחרים, וביקשו להנפיק ולשלוח להם סרטיפיקטים.³²

הרשימות שבידנו כוללות 55 שמות בסך הכל – כולם אסירי אושוויץ שגורשו מסלובקיה ב-1942, חוץ משבעה אסירי טרזיינשטט וחמישה אסירי מחנה העבודה מדמבלין (Deblin) שבמחוז לובלין. לא ברור לפי אילו עקרונות הורכבו הרשימות. נראה שמקרב אסירי אושוויץ ששמותיהם מופיעים ברשימות, השתייכו 22 בעבר לתנועת השומר הצעיר. לשאר לא הייתה שום זיקה לתנועה וקצתם לא היו מאורגנים כלל בתנועות הנוער הציוניות. לילי זוננפלד (היום קופצקי – Kopecky), למשל, הייתה בשעת הגירוש אישה נשואה וגורשה לאושוויץ יחד עם בעלה, ועליזה ריינר (היום הולנדר) נמנתה בסלובקיה עם חוג הבנות החרדיות. ברשימה היו גם כמה צעירות מעל גיל תנועת הנוער. ראוי לציין שברשימה מופיע גם שמו של ארנסט (ארנושט) רוזין, שהצליח להימלט בתחילת יוני 1944 ממחנה אושוויץ-בירקנאו ולחזור לסלובקיה. ברור שהרשימות הוגשו קודם שנודע לפעילי תנועות הנוער על בריחתם

³¹ יעקב רוזנברג אל בורנשטיין, 27 בספטמבר 1943, א"מ, D.1. 1124.
³² רישומים משיחות משלימות עם יוסף באומר ויעקב רונן שהתקיימו ב-1999 (בידי המחבר).

המוצלחת של רוזין וחברו צ'סלאב מורדוביץ' (Czesław Mordowicz). הרשימות שהוגשו בידי רוזנברג, כנראה במאי 1944, כוללות 43 אסירי אושוויץ, ובכללן 28 נשים. על יד שבעה שמות צוין "שטבסגבידה" (Stabsgebäude) בתור מקום מגורים. במתקן הזה, שעמד מחוץ למחנה האסירים, שוכנו בעיקר האסירות שעבדו במשרדים השונים בקרבת אנשי ס"ס. באשר לשאר ידוע שמרביתן היו אחיות בבית החולים, בעלות מקצוע או בעלות תפקידים במינהל הפנימי של מחנה הנשים (ראה נספח 1). בזכות מיקומן הגבוה היחסי בסולם החברתי של אסירי המחנה, התאפשר לקבוצה הזאת לכתוב מדי פעם בפעם לבני משפחה ולמכרים שעדיין נותרו בסלובקיה. לאחר שהתקבלו המכתבים בסלובקיה רשמו אנשי "מרכז היהודים" את שמות הכותבים ופרטיהם האישיים ברשימות מיוחדות. השמות הועתקו אחר כך בידי פעילי תנועות הנוער וצורפו לרשימת המועמדים להנפקת סרטיפיקטים.

נראה שהגישה הבלתי אמצעית שנקטו בה העולים מסלובקיה היתה אפקטיווית. הסוכנות היהודית פעלה ביעילות ונראה שבתחילת אוגוסט 1944 מסרה מחלקת העלייה למשרד הארץ-ישראלי בז'נווה רשימה שכללה 20 אסירי אושוויץ שהונפקו בעבורם סרטיפיקטים וציינה את מספריהם. הסרטיפיקטים שהונפקו לקבוצה הזאת היו מסדרת M/438/43/Yh. כעבור זמן מה התקבלה בז'נווה רשימה נוספת של מקבלי סרטיפיקטים שכללה 14 אסירי אושוויץ ושבעה אסירים מטרזיינשטט שהונפקו בעבורם סרטיפיקטים ממספר M/438/43/H ואילך.³³ ייתכן שהסרטיפיקטים שהוקצו לאסירי אושוויץ היו מאותם הרישיונות שלא נוצלו בעוד מועד מסיבות שונות. חיים פוזנר העיד, שכשהגיע אישור רשמי מירושלים על קבלת הסרטיפיקטים ומספריהם, מיד נשלחו למועמדים מכתבים בזה הלשון:

א. נ. אנחנו מוסרים לך כאן שאתה מופיע ברשימה (מס'.....) למקרים מיוחדים לסרטיפיקטים לוותיקים מגרמניה, כאשר מספרך הוא M..... בו-זמנית אנחנו מביאים לידיעתך שאתה רשימה הועברה למשרד החוץ בלונדון לשם העברה לשוצמכט כדי להעבירה לרשויות גרמניה להמשך הטיפול. בכבוד רב ד"ר פוזנר.³⁴

מתברר שגם בעניין הסרטיפיקטים עבור אסירי אושוויץ נהגו המוסדות על-פי נוהלי עבודה מקובלים, כפי שצוינו לעיל. הדעת נותנת שלאחר שנמסרו הרשימות לסוכנות היהודית לאישורו של הממשל הבריטי כדי לשלחן ללונדון ומשם לשווייץ, שלח הד"ר פוזנר מכתבים בנוסח הזה גם למועמדים מבין אסירי אושוויץ-בירקנאו.³⁵ נראה שהמשלוח הראשון של אישורי הסרטיפיקטים נשלח מז'נווה באמצע אוגוסט 1944 והמשלוח השני – ב- 25 באוגוסט

³³ השווה מכתב של יעקב רוזנברג אל נתן שוואלב והייני בורנשטיין מ-27 באוגוסט 1944, א"מ, C.38.7/2.

³⁴ זריז, הצלת יהודים, עמ' 140.

³⁵ על הליכי הנפקת הסרטיפיקטים והעברתם ראה שם, עמ' 142.

1944. לא ידוע כמה אישורים כאלה שלח הד"ר פוזנר לאושוויץ. במכתבו של יעקב רוזנברג מ- 27 באוגוסט 1944 לז'נווה (שצוטט לעיל), נזכרים 41 אסירי אושוויץ וטרזיינשטט שהונפקו בעבורם סרטיפיקטים. נראה שלכל אחד מהם נשלח אז האישור בחתימתו של פוזנר על קבלת הסרטיפיקט. מכל אלה נמצא עד כה רק אישור אחד שנמסר בשעתו לאדולף בורגר, אחד האסירים שהיה מועמד לעלייה, והוא הצליח לשמור עליו בדרך נס במשך כל זמן שהותו במחנה הריכוז ועד היום הזה (ראה בהמשך).

משלוח אישורי סרטיפיקטים לאסירי אושוויץ

על-פי ההליכים המקובלים התבצעה שלחת הסרטיפיקטים שהונפקו לאסירי אושוויץ על-ידי הסוכנות היהודית שמסרה את רשימות המועמדים לממשלה הבריטית וזו מסרה אותן לממשלת החסות (Schutzmacht) שווייץ, שייצגה את האינטרסים הבריטיים בגרמניה.³⁶ בדרך כלל מסרה הצירות השווייצית בברלין את רשימות המועמדים, שכללו מספר סידורי של הסרטיפיקט, למשרד החוץ הגרמני ל"המשך טיפול". במשרד החוץ הגרמני טיפלה בענייני היהודים בכלל, ובעניין הנדון בפרט, מחלקת (II A) Inland, בראשותם של שני קציני ס"ס, הורסט וגנר (Horst Wagner) ואברהרד פון טאדן (Eberhard von Thadden), שהיו ידועים בקשריהם ההדוקים עם ה-RSHA (Reichssicherheitshauptamt) – המשרד הראשי לביטחון הרייך).³⁷ גם אישורי הסרטיפיקט שנשלחו לעצורי מחנה ברגן-בלזן ומחנות מעצר נוספים עברו בנתיב הזה.³⁸ האם גם האישורים לאסירי אושוויץ הועברו בדרך הזאת? אין הוכחות חד-משמעיות, אלא ראיות נסיבתיות בלבד ועדויות מאוחרות. יש לציין שגם הנאצים הבחינו בין אסירים שהוחזקו באותה עת בברגן-בלזן לאלה שנמצאו באושוויץ. ברגן-בלזן הוקם מלכתחילה כמחנה מעצר (Aufenthaltslager) ששולחו אליו יהודים שהחזיקו ב"ניירות זרים", ונחשבו גם בעיני הנאצים מועמדים לחילופי אזרחים. הימלר עצמו ציווה על פקודיו לאמור, "את היהודים האלה אין לפנות למזרח".³⁹ היהודים שהובאו לאושוויץ, לעומת זאת, נועדו מלכתחילה להשמדה. ברור שהנפקת סרטיפיקטים לאסירי אושוויץ הייתה מקרה חריג במהותו ודרשה התייחסות שונה לחלוטין מזו שהייתה נהוגה במקרה של יהודי הולנד שרוכזו במחנה ברגן-בלזן.

אם אמנם הגיעו האישורים על מתן סרטיפיקטים לאסירי אושוויץ אל פקידי מחלקת Inland במשרד החוץ, הדעת נותנת שהעניין היה בעיניהם יוצא דופן. נראה שכעבור זמן מה

³⁶ בעניין הזה ראה Documents Diplomatiques Suisses, Vol. 13, (Bern: Bentei Verlag 1991), pp. 331-332.

³⁷ Dienstkalender, p. 86.

³⁸ זריז, הצלת יהודים, עמ' 141.

Monika Gödecke, Konzentrationslager Bergen-Belsen, Berichte und Dokumente (Hannover: Gedenkstätte³⁹ Bergen-Belsen, 1995), Document 4/1, p. 35

נשלחו הרשימות להמשך הטיפול לגסטפו, שממילא היה מעורב בכל הקשור לחילופי אזרחים.⁴⁰

לא ברור אם גם אישורי הסרטיפיקטים ששלח הד"ר פוזנר לאסירי אושוויץ נשלחו למוסדות המוסמכים בברלין, אבל ידוע שהם התקבלו, באמצעות הדואר, במשרד מיפקדת המחנה. האישורים נשלחו בדואר רשום (דבר שחייב חתימת הנמען), על שם האסיר, לפי הכתובת "מחנה העבודה בירקנאו ליד נוי ברון" (Arbeitslager Birkenau bei Neuberun), בדרך כלל בתוספת מספר אישי ו /או בלוק המגורים (ראה נספח 2). המכתבים התקבלו בסניף הדואר של המחנה ואחר כך נמסרו למחלקה הפוליטית, שהייתה למעשה שלוחת הגסטפו במקום. נראה שאישורי הסרטיפיקטים ששלח פוזנר נבדקו בידי הצנזורה הכללית, שהייתה גם היא באותה עת שלוחה של הגסטפו, כמו כל דברי הדואר שנשלחו מארצות חוץ לגרמניה. הדעת נותנת שהגסטפו ידע מראש על הפרשה והנחה את המחלקה הפוליטית באושוויץ באשר לטיפול בה.

התנהגותם של אנשי המחלקה הפוליטית בעת חקירת הפרשה מלמדת שעניין הנפקת הסרטיפיקטים לאסירים עורר בנאצים מבוכה רבה. בייחוד הטרידה אותם השאלה, מנין שאבו הארגונים היהודיים בשווייץ ובארץ-ישראל את המידע המפורט על המחנה, ובכלל זה שמות של אסירים ונתונים נוספים, כגון מספר האסיר, בלוק המגורים וכיוצא בזה. אנשי הס"ס חששו בעיקר מדליפת מידע מאחד המקומות השמורים ביותר ברייך השלישי.

כדי לשחזר את מה שהתרחש לאחר שהגיעו אישורי הסרטיפיקטים לאושוויץ, יש להתחקות אחר עקבותיהם של האסירים שנמנו עם המועמדים לקבל סרטיפיקטים ולגלות מה עלה בגורלם. ממכתבו של רוזנברג (שנזכר לעיל) והרשימה המצורפת שכוללת שמות של 34 אסירי אושוויץ מתוך 41 ה"מועמדים לעלייה", וכן ממספרי הסרטיפיקטים שהונפקו בעבורם ומעין ברשימות הניצולים מבין יהודי צ'כוסלובקיה ומבדיקת עדויות רלוונטיות מתברר בוודאות שניצלו 22 מאסירי אושוויץ, ובכללם 17 נשים.⁴¹ באשר לשאר אין עדויות ברורות וחד משמעיות. ידוע שאחדים נרצחו במהלך פינוי מחנה אושוויץ ומקצתם נספו בחודשים האחרונים של המלחמה במחנות ובצעדות מוות.

תשעה מן הניצולים אותרו ונשאלו בעניין פרשת הסרטיפיקטים וכך אפשר לשחזר את העניין.⁴²

שבע נשים מביניהם, שהוצגו לפניו הממצאים, ובכלל זה מכתבו של רוזנברג מ-27 באוגוסט 1944, שבו נרשמו שמותיהן, לא שמעו לפניו על הפרשה. רק אחרי שהפנימו את

⁴⁰ שם, עמ' 31-32.

⁴¹ ראה *Register of All Persons Saved from Anti-Jewish Persecution in Slovakia*, Vol. I-III (American Jewish Joint Distribution Committee: Bratislava 1945).

⁴² אלה הם הניצולים שאותרו: מגדה (מלכה) הלינגר, מלווינה (מלכה) גרטנר, מנצה-מרגיט שוולב, שושנה שווייט, לילי זוננפלד, לאה שויביץ, עליזה ריינר, מגדה כהן, אדולף בורגר.

המידע החלו כמה מהן להיזכר במעומעם בכמה חוויות קשות שהתנסו בהן באמצע 1944, חוויות שהיו קשורות כנראה לממצאים שהוצגו לפנייהן. מתברר שבקיץ 1944 "הוזמנו" רובן למחלקה הפוליטית ונחקרו בידי אנשי ס"ס בעניין הקשרים עם ארץ-ישראל. ואף-על-פי שזימון למחלקה הפוליטית עורר בלב כל אסיר אושוויץ חששות כבדים וחרדה קשה, נראה שהאירוע לא נחרט בזיכרון של הנחקרות. רובן לא ידעו מה פשר חקירתן וגם לא ירדו לעומק העניין ולכן לא ייחסו לפרשה חשיבות מרובה. הן סברו שזו עוד אחת העלילות שרקמו הנאצים מדי פעם בפעם נגד האסירים, ואחרי שנפטרו מן העניין בקלות יחסית שכחו אותו.

מן העדויות עולה גם שאנשי המחלקה הפוליטית לא טיפלו בפרשה בצורה אחידה. לא כל האסירים שנכללו ברשימת מקבלי הסרטיפיקט נחקרו. את לילי זוננפלד ואת עליזה ריינר, למשל, לא חקרו על-אף שנמנו דווקא עם עובדות המחלקה הפוליטית שניהלה את החקירה. הן לא שמעו על פרשת הסרטיפיקטים, על-אף שהיו מעורות מאוד בנעשה במחלקה והייתה להן גישה יום יומית לסוגיות רגישות וסודיות ביותר שהיו בטיפול של המחלקה.⁴³ הייתכן שהעובדה שנמנו עם עובדות המחלקה הפוליטית היא שעמדה להן? על השאלה הזאת אין כל תשובה.

מן הראוי להביא כאן מזיכרונותיהם של ניצולי אושוויץ שאותרו מבין אלה שעבורם הונפקו סרטיפיקטים ב-1944.⁴⁴ מי שזכרו את החקירה בקיץ 1944 הזכירו שלושה אנשי ס"ס: וילהלם פרידריך בוגר (Friedrich Boger) (Wilhelm), אוגוסט בוגוש (August Bogusch) ואנטון ברוזה (Anton Brose).

מגדה כהן נמנתה עם קבוצת בנות השומר הצעיר שגורשו לאושוויץ ב-1 באפריל 1942. היא נזכרת:

ביום בקיץ 1944 הוזמנתי להתייצב במחלקה פוליטית. לא ידעתי לשם מה הזמינו אותי, נבהלתי נורא כי המחלקה עוררה אצל כל אסיר מחנה פחד וחרדה גדולה. קיבל אותי איש ס"ס בשם בוגר וחקר אותי האם יש לי קשרים עם אנשים מחוץ למחנה ועל תוכן המכתבים שכתבתי במשך הזמן לסלובקיה. החקירה התנהלה באלימות, בצורה ברוטלית וגם קיבלתי מכות. בסוף הוא פקד עלי שאסתלק ודחף אותי בגסות מהמשרד. אחר-כך החזירו אותי למחנה. הייתי המומה, לא היה לי כל מושג על מה מדובר ולמה חקרו אותי. יותר מאוחר נודע לי שצעירות נוספות מסלובקיה נחקרו באותה עת במחלקה הפוליטית וגם כלפיהן נהגו אנשי הס"ס בגסות וגם קיבלו מכות. לא יכולתי

⁴³ראה Shelley, *Secretaries of Death*, pp. 163ff.
⁴⁴ניצולה אחת, שושנה שווייט, שיושבת היום בצ'כיה, ביקשה לא לפרסם את עדותה.

להעלות על הדעת שזה בגלל הסרטיפיקטים שהתקבלו עבורנו, זה דבר שלא מתקבל על הדעת, אני שומעת על כך בפעם הראשונה.⁴⁵

מגדה הלינגר הייתה גם היא חברת השומר הצעיר וגורשה לאושוויץ בטרנספורט הראשון מסלובקיה ב- 25 במרס 1942. היא מעידה: "בסוף קיץ 1944 נדרשתי להתייצב במחלקה הפוליטית וכמה אנשי ס"ס חקרו אותי בקשר לבני משפחה שהיו לי בארץ-ישראל ובדבר קשרים כביכול שיש לי עם אנשים מחוץ למחנה. אנשי מחלקה הפוליטית התנהגו בגסות רבה ודרשו ממני לחתום על איזה מסמך. [...]". העדה לא ידעה שמדובר בסרטיפיקט שנשלח בעבורה וגם אינה יודעת על איזה מסמך חתמה.⁴⁶

גם לאה שיוביץ זומנה למחלקה הפוליטית ונחקרה באכזריות בידי אחד מאנשי הס"ס שרצה לדעת, "מנין יודעים בפלסטינה שהיא נמצאת באושוויץ". היא לא ירדה לסוף דעתו של החוקר וגם לא הבינה מה מבקשים ממנה הנאצים.⁴⁷

לילי לאה זוננפלד גורשה מסלובקיה לאושוויץ ב- 4 ביולי 1942, עבדה במחלקה הפוליטית ואינה זוכרת שהתקבלו אי פעם סרטיפיקטים בעבור אסירי אושוויץ. לדבריה: "אני שומעת כעת בפעם הראשונה ששלחו לי סרטיפיקט. אני לא הייתי חברת השומר הצעיר, אולם בעלי היה פעיל בתנועה לפני המלחמה". מאחר שלא נחקרה וגם לא שמעה על כך בעבר, זוננפלד סבורה שהדבר אינו מתקבל על הדעת. זוננפלד מקיימת זה שנים רבות קשרים הדוקים עם ניצולות מחנה אושוויץ והיא טוענת שאף אחת מהן לא הזכירה בשיחות שניהלה עמן ובעדויות שגבתה את עניין הסרטיפיקטים.⁴⁸

מרגיטה (מאנצה) שוולב שמתגוררת בברטיסלובה, היתה חברת השומר הצעיר וגורשה מסלובקיה לאושוויץ ב- 1 באפריל 1942. במחנה שימשה רופאה בבית-חולים במחנה הנשים. בספר זיכרונות שפרסמה אחרי המלחמה⁴⁹ לא נזכרת פרשת הסרטיפיקטים והדבר נודע לה רק ב- 1994, לאחר שאותרה והוצגו לפניו הממצאים על שליחת אישורי סרטיפיקט על שמה לאושוויץ. בעדות שמסרה היא נזכרת:

בקיץ 1944 קראו לי למחלקה הפוליטית. כולנו ב"רוויר" [בית חולים של המחנה] נבהלנו, כי חשבנו שהס"ס גילו שעסקנו בהברחת תרופות מבית חולים למחנה הנשים. נפרדתי מחברותי מפני שחשבת שיש לי אחזור עוד למחנה. במחלקה התייצבתי לפני איש ס"ס שעבד שם ונדהמתי כששאל אותי על תוכן מכתבים ששלחתי במשך הזמן מן

⁴⁵ שיחה עם מגדה כהן (היום לאה הורוביץ), 23 בפברואר 1993.

⁴⁶ שיחה עם מגדה הלינגר (היום מגדה בלאו), 6 בינואר 1995; ראה גם עדות מגדה בלאו, א"מ 986 . A.

⁴⁷ מצוטט בעדות של יוסף באומר, 22 במאי 1999, (העדות בידי המחבר).

⁴⁸ שיחה עם לילי זוננפלד, 14 בינואר 1995.

⁴⁹ Manca Švalbová, *Vyhasnuté oči* (Bratislava: Requiem, 1948)

המחנה לקרובים בסלובקיה. הוא חקר אותי גם בעניין ארץ-ישראל ורצה לדעת אם יש לי שם קרובי משפחה. אחרי שטענתי שאין לי קרובים בארץ-ישראל, החתים אותי על איזה מסמך ושחרר אותי. כשהוחזרתי לבית החולים לא ידעתי לספר לחברותי למה הוזמנתי למחלקה הפוליטית. [...] במשך השנים נעלם האירוע מזיכרוני, ורק אחרי שעיינתי במסמכים שהגשת לי התבהר לי הדבר. כעת, אחרי חמישים שנה, נודע לי שמישהו דאג לנו ושלח סרטיפיקטים לאושוויץ, הסיפור כל-כך לא מתקבל על הדעת עד שקשה להאמין בו.⁵⁰

עליזה ריינר גורשה לאושוויץ בטרנספורט הראשון של בנות סלובקיה, ב-25 במרס 1942. היא נמנתה עם חוג הבנות הדתיות ששוכנו בשטאבסגבוידה, מחוץ למחנה הנשים ועבדה במחלקה פוליטית. וכך סיפרה:

[...] לא שמעתי דבר על ניסיון כזה, אני שומעת כעת בפעם הראשונה שנשלחו לאושוויץ אישורי סרטיפיקטים. אין לי כל מושג מי רשם אותי ברשימת המועמדים לקבלת סרטיפיקט. אמנם אני עבדתי באושוויץ במחלקה הפוליטית, אבל לא ידוע לי על כך שנשלחו סרטיפיקטים עבור אסירי המחנה.⁵¹

שני עדים מאלה שאותרו, מלכה גרטנר ואדולף בורגר, סיפרו שבתור אסירי מחנות ידעו על פרשת הסרטיפיקטים בעבור אסירי אושוויץ. מלכה (מלווינה) גרטנר, גם היא מקבוצת "השומר הצעיר", גורשה לאושוויץ ב-28 במרס 1942. היא מספרת:

בשנת 1944 הוזמנתי לשטאבסגבוידה ושם הודיעו לי שהתקבל עבורי סרטיפיקט לארץ-ישראל. הייתי המומה, לא האמנתי לאף מילה, חשבתי שזו תחבולה ושקר גס. דרשו ממני שאחתום שקיבלתי את המסמך. איש הס"ס שמסר לי על כך התנהג אלי בצורה סבירה, לא בגסות. אחרי שחתמתי הוא פרץ בצחוק אדיר ואמר "איזה רעיון מטורף". ברור שהוא לא מסר את הסרטיפיקט לידי וגם לא הציג אותו לפני. אני זוכרת את המקרה היטב ונדמה לי שחתמתי על איזה מסמך שקיבלתי את הסרטיפיקט. מקרה דומה קרה גם לחברה שלי. גם היא הוזמנה לשטאבסגבוידה בקשר לסרטיפיקט שנשלח על שמה, כביכול. אבל בה נהגו אנשי ס"ס בגסות רבה, היא קיבלה מכות והכו אותה קשה. אולי בגלל שהיא הייתה בין אסירות בירקנאו, לעומת זאת, אלי התייחסו

⁵⁰ עדות מרגיטה שולב, א"מ, 1596. A.
⁵¹ שיחה עם עליזה ריינר, 3 בנובמבר 1999.

בצורה סבירה יותר, כי אני הייתי בחוות רייסקו (Rajsko) ושם היו תנאים יותר טובים.⁵²

עד אחר, בשם אדולף (אברי) בורגר, שגם שמו מופיע בין מקבלי הסרטיפיקטים, יושב היום בפראג. בעדותו יש משום תרומה מכרעת לשחזור הפרשה. בורגר היה גם הוא חבר השומר הצעיר וגורש בספטמבר 1942 מסלובקיה לאושוויץ. במאי 1944 נשלח בתור בעל מקצוע בענף הדפוס למחנה הריכוז זקסנהאוזן (Sachsenhausen) וצורף שם לקבוצת עבודה שעסקה בזיוף שטרות כסף ומסמכים שונים. בין היתר הודפס בזקסנהאוזן נייר מכתבים בעל כותרת בעברית ובלועזית "המשרד הארץ-ישראלי בז'נווה" שהועתק כנראה מן האישורים ששלח ד"ר פוזנר לברגן-בלזן וייתכן גם מאלה שנשלחו לאושוויץ. בורגר טוען שהניירות שימשו אחרי המלחמה את הנאצים במנוסתם מפני רשויות בעלות הברית שהתחקו אחרי פושעי מלחמה גרמנים.⁵³

בקיץ 1944 נשלח לאושוויץ אישור על קבלת סרטיפיקט על שמו של בורגר, אבל הוא כבר היה במחנה זקסנהאוזן. נראה שכללי "הסדר הגרמני" נשמרו גם בין גדרות התיל המחושמלות של מחנות הריכוז והאישור נשלח לבורגר למחנה זקסנהאוזן. כמו האסירות באושוויץ נדרש בורגר להתייבב במחלקה הפוליטית של המחנה ושם, אחרי חקירה קצרה, חתם על קבלת המסמך שנמסר לידי. העד לא זכר את השתלשלות העניינים הלאה וגם לא ידע למסור פרטים מדויקים על מה נחקר. לדבריו הייתה החקירה קצרה ושגרתית ובסיומה הודיע לו איש ס"ס שהשחרור מן המחנה אינו בא בחשבון. בורגר שמר על המסמך במשך כל תקופת היותו אסיר במחנה זקסנהאוזן וגם אחר-כך במחנות מאוטהאוזן ואבנזה (Ebensee). בורגר פרסם אחרי המלחמה כמה ספרים שבהם תיאר את קורותיו במחנות ומסר כמה עדויות, אך לא הזכיר את פרשת הסרטיפיקטים.⁵⁴ רק במהדורה החדשה של ספרו שיצאה לאור בשנות התשעים הוסיף המחבר לראשונה צילום של מכתב בחתימתו של הד"ר פוזנר, ללא התייחסות כלשהי לפרשה בגוף הספר.⁵⁵

אישור הסרטיפיקט שמספרו M/438/43/H/9 ששלח חיים פוזנר ב-25 באוגוסט 1944 לפי כתובת "אדולף בורגר, מחנה העבודה בירקנאו ע"י נויברון", הוא העותק היחיד שנתגלה עד כה מכלל האישורים שנשלחו לאושוויץ.

⁵² שיחה עם מלכה גרטנר, 3 בפברואר 1993, ראה גם Doris Fürstenberg, *Jeden Moment war dieser Tod* (Düsseldorf: Droste 1986), pp. 160-161.
⁵³ Adolf Burger, *Unternehmen Bernhard: die Fälscherwerkstatt im KZ-Sachsenhausen* (Berlin: Edition Hentrich, 1992), p. 166.
⁵⁴ השווה עדויות ופרסומים של בורגר: א"מ, A. 293, A. 332; Adolf Burger, *Des Teufels Werkstatt. Im Fälscher Kommando des KZ Sachsenhausen* (Berlin: Neues Leben, 1983); Idem, *Dalšie svedectvo* (Bratislava: Naše vojsko, 1981).
⁵⁵ ראה Idem, *Ďáblova dílna* (Prague: Svoboda, 1991), p. 109.

מסקנות

יהדות סלובקיה התאפיינה תמיד ברגשי סולידריות מפותחים ובמסורת של עזרה הדדית שהלכו והתחזקו בתקופת השואה. מיקומה הגאוגרפי של סלובקיה, בין שני היישובים היהודיים הגדולים בפולין ובהונגריה, והמשטר המושחת ששרר במדינה הועידו ליהודי סלובקיה תפקיד חשוב בפעולות ההצלה. ואכן בזמן מלחמת העולם השנייה יזמו יהודי סלובקיה כמה פעולות עזרה והצלה שחרגו מעבר לגבולות סלובקיה. לשרשרת היזמות אלה מתווסף גם ניסיון הצלתם של אסירי אושוויץ על-ידי סרטיפיקטים.

גם ליהודים שגורשו מסלובקיה למחנות ולגטאות בפולין היה חלק מכריע בפעילות הזאת. המידע על טיבו של הגירוש ואותות המצוקה ששלחו המגורשים הביאו את היהודים שעדיין נותרו בסלובקיה לעשות הכל כדי לחמוק מן הגירוש ובו בזמן חיפשו כל דרך אפשרית כדי לעזור לאחיהם במחנות שהיו שרויים במצוקה נוראה. זוהי גם התמונה שמצטיירת בבירור בדוח שמסרו שני היהודים מסלובקיה - אלפרד וצלר וולטר רוזנברג - שנמלטו ממחנה ההשמדה אושוויץ. משהגיעו וצלר ורוזנברג לסלובקיה פנה אגון רוט, מראשי המחותרת של השומר הצעיר בסלובקיה, אל מנחם בדר ונתן שוואלב וביקש לסדר להם בדחיפות סרטיפיקטים, "כי יש חשיבות עליונה שהם יישארו בחיים וימסרו עדות על מחנות המוות". הוא שלח לשווייץ ולקושטא תצלומים ופרטים אישיים של הנמלטים.⁵⁶

רוב ניסיונות העזרה וההצלה, פרי יזמתם של יהודי סלובקיה, מתועדות ומסוקרות בהרחבה.

פרשת הסרטיפיקטים לאושוויץ הייתה עוד ניסיון הצלה שכשל. בתנאים של אותם הימים נדונו כל ניסיונות ההצלה כמעט מראש לכישלון. עצם הדבר שהמעורבים בפרשה בצד הארץ-ישראלי לא זכרו את הפרשה מלמד אולי שהבינו כבר אז שהסיכויים להוציא יהודים מאושוויץ קלושים למדי. ובכל זאת ניסו. הרעיון לשלוח סרטיפיקטים לאושוויץ מעיד על היצירתיות של הפעילים השונים, תושייתם ונחישותם בחיפושיהם אחר דרך להציל את אחיהם.

מקור: יד ושם קובץ מחקרים, ל, ד' זילברקלנג (עורך), יד ושם, תשס"ב, עמ' 103-124.

⁵⁶ מכתב של אגון רוט, 23 ביוני 1944, א"מ, 577. D.1.